

CIMITIRUL CENTRAL (MUNICIPAL) DIN SIBIU, UN LOC AL MEMORIEI ("LIEU DE MÉMOIRE") ȘI DE ARTĂ FUNERARĂ

GUDRUN-LIANE ITTU

gudrunittu@yahoo.de

Biblioteca Universității "Lucian Blaga" – Sibiu

THE CENTRAL (MUNICIPAL) CEMETERY SIBIU, A SITE OF MEMORY AND FUNERARY ART

ABSTRACT

The paper is aiming at presenting a brief history of Sibiu Central cemetery, a site of memory for all the ethnic and religious communities of the multiethnic and multiconfessional city. The site was opened in 1907 outside the city, close to the forest Dumbrava, being designed as a parc cemetery. The gravesites range from simple, unadorned headstones to elaborate monuments and crypts. The most important monument, commissioned to the quite famous sculptor Margarete Depner (1885-1970) from Brașov, belongs to the grave of the Saxon feminist, Lotte Binder (1880-1930).

Keywords: Sibiu, municipal cemetery, ethnic and religious communities, site of memory, funerary art.

A. Cimitirul municipal din Sibiu, un loc al memoriei

Istoricul francez Pierre Nora definea conceptul de "lieu de mémoire", loc al memoriei, ca pe un loc concret, identificabil prin coordonatele sale geografice, dar și metaforic (un mit, un obicei sau orice altceva), care aparține memoriei colective a unei comunități, devenind marcă identitară a acesteia¹.

Conform definiției de mai sus, cimitirele sunt fără îndoială locuri ale memoriei, calitate pe care o îndeplinește și cimitirul central (municipal) din Sibiu, o necropolă care aparține tuturor comunităților religioase și etnice ale urbei. Cu mult înainte ca Pierre Nora să elaboreze celebra-i lucrare, chiar înainte de prima înhumare în noul cimitir, în ediția din 8 octombrie 1906 a celui mai important cotidian de limbă germană din Transilvania, *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (1874-1944), apărea un articol în care se afirmau următoarele: "Creșterea populației și rațiuni igienice au făcut ca și la noi să se înființeze un oraș al morților, care, departe, dincolo de zidurile orașului celor vii, la marginea Pădurii Dumbrava, într-un peisaj frumos și liniștit, îi va uni pe adormiții tuturor confesiunilor și națiunilor într-o comunitate armonioasă"².

¹ Pierre Nora, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt am Main, 1990, p. 7; *Erinnerungsorte Frankreichs* (Pierre Nora coord.), München, editura Beck, 2005, p. 13-14.

² *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* (în continuare, *SDT*) nr. 9.969/1906, p. 5 ("Das Anwachsen unserer Bevölkerung und hygienische Rücksichten haben auch bei uns die Schaffung einer eigenen Stadt der Toten angeregt, die weit draußen vor den Mauern der Stadt

Istoricul sibian Mihaela Grancea s-a ocupat de problematica complexă a cimitirelor, dedicând și un articol apariției celor municipale din Transilvania³. În lucrare se subliniază că cimitirul modern s-a născut la Cluj prin dilatarea unui cimitir confesional periferic, în timp ce la Brașov epidemiile târzii au grăbit apariția cimitirului construit în afara orașului⁴, urbea de sub Tâmpa respingând însă ideea unui cimitir municipal⁵. La Sibiu, discuția referitoare la necesitatea înființării unui cimitir central pentru toate etniile și confesiunile a apărut după mijlocul secolului al XIX-lea, odată cu publicarea unor acte legislative ce impuneau cimitirul ca instituție socio-culturală (1854, *Buletinul Guberniului Provincial pentru Marele Principat al Transilvaniei*) și totodată reglementau statutul celui multiconfesional (1876, *Corpus Juris Hungarici* și *Legea privind sănătatea publică*)⁶.

În ianuarie 1898, medicul șef al orașului, dr. Daniel Czekelius (1857-1936) (**Fig. 1**), a prezentat în ședință publică un material privind starea celor 13 cimitire existente pe atunci la Sibiu, precum și proiectul înființării noii necropole municipale, material publicat în cotidianul *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*⁷. Czekelius arăta că, deja în 1888, comisia sanitară (*Sanitätskommission*), condusă de dr. Fritz Jikeli, medicul șef din vremea aceea, constatase o serie de neajunsuri în cimitirele sibiene, precum lipsa unor împrejmuiri adecvate, supraaglomerarea, lipsa evidenței înmormântărilor și se exprimase pentru înființarea unui cimitir central, idee respinsă de toate confesiunile. În opinia lui Czekelius, un fapt pozitiv a fost însă elaborarea, în 1871 de către Biserica luterană, a unui regulament (*Friedhofsordnung*) al cimitirelor din subordinea sa, exemplul protestanților fiind urmat, în 1888, de Biserica catolică. Apoi, dr. Czekelius a trecut în revistă istoricul înhumărilor în orașul Sibiu⁸, arătând că, până la mijlocul secolului al XVI-lea, sibienii erau înmormântați în biserica Sf. Maria, devenită luterană după Reforma religioasă. De acest privilegiu s-au bucurat mai apoi numai clericii și demnitarii orașului, ceilalți defuncți fiind înmormântați în cimitirul de lângă zidul de apărare al orașului. Pentru a se ajunge rapid în cimitir, a fost necesară străpungerea zidului și realizarea așa-zisei ușițe a morților (*Leichentüre*). În 1789 autoritățile au interzis înhumările în biserici, astfel că au luat ființă mai multe cimitire confesionale. În 1803, la moartea baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803), guvernator al Transilvaniei între 1777 și

der Lebenden am Rande des Jungen Waldes, in der Stille einer schönen Landschaft die Entschlafenen aller Konfessionen und Nationen zu einträchtigem Beisammensein vereinigen soll").

³ Mihaela Grancea, *Apariția cimitirului municipal transilvănean în contextul urbanizării moderne*, în "Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica", tom 5, 2008, p. 147-156 (<http://socio-umane.ulbsibiu.ro/dep.istorie/studia/studia5/Grancea.pdf>).

⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁵ *Ibidem*, p. 155.

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Vorlage des Hermannstädter Stadtphysikus Dr. Daniel Czekelius betreffs Errichtung eines Zentralfriedhofs*, în "SDT", nr. 7.320/1898, p. 1-2 și 7.321/1898, p. 1-2.

⁸ Vezi și Răzvan C. Pop, *Ethnic, Civil and Military Cemeteries in Sibiu Throughout the 17th-18th Centuries*, în "Brukenthal. Acta Musei", VIII/1, Sibiu, 2013, p. 107-120 (<http://www.monumentul.ro/pdfs/Mihaela%20Grancea%202010.pdf>; accesat: august 2016).

1787, s-a admis ultima excepție, baronul fiind înmormântat în apropierea amvonului, în ”*biserica mare*”.

În cadrul materialului prezentat, *Stadtphysikus* a analizat starea fiecăruia dintre cele treisprezece cimitire existente la acea dată în Sibiu. Șase dintre ele se aflau în dreapta râului Cibin și aveau: unul vis-à-vis de ”*promenada orașului*”, amplasament pe care în 1978 a fost construit Spitalul Municipal, două în cartierul Lazaret, dintre care unul a fost dezafectat, iar celălalt, aparținând ritului mozaic, s-a păstrat până în ziua de azi, unul în cartierul Iozefin, cimitirul zis ”*din groapă*”, în care actualmente VIP-urile locale își achiziționează locuri de veci, și cimitirul militar de pe hotarul Turnișorului (astăzi intersecția străzii Cristian cu Litovoi), dezafectat. După părerea medicului șef, acesta din urmă era singurul care corespundea normelor igienice. Celelalte șapte cimitire erau amplasate în dreapta râului Cibin, aparținând tuturor denumirilor creștine din Sibiu, respectiv luteran, romano-catolic, greco-catolic și ortodox. Într-o măsură mai mare sau mai mică, nici una dintre cele șapte necropole nu satisfacea normele igienice sau pe cele privind respectul datorat defuncțiilor. Prin urmare, înființarea unui cimitir municipal era o necesitate. Amplasamentul propus de dr. Czekelius era o zonă cuprinsă între Leschkircherstr (Calea Nocrichului), actuala stradă Ștefan cel Mare, și Trei Stejari, un loc propice, deoarece terenul aparținea municipalității și corespundea din punct de vedere igienic, respectiv al curenților de aer, al nivelului apei freatice, al distanței față de zona locuită etc. Deși era adept al incinerării, medicul șef era conștient de faptul că niciunul dintre culte nu era de acord cu arderea cadavrelor. Raportul medicului șef a fost însușit de primarul orașului, Josef Drotleff (primar între 1894-1906), care a inclus construirea cimitirului municipal printre marile proiecte urbane, alături de pavarea străzilor, de introducerea tramvaiului electric etc.⁹.

De la raportul prezentat de dr. Czekelius până la realizarea cimitirului au trecut câțiva ani, iar locația propusă de medicul șef nu a fost acceptată. Motivele acestui refuz nu îmi sunt cunoscute. Probabil că s-a ținut cont de posibilitatea extinderii orașului în zona propusă, preferându-se amplasarea cimitirului în afara urbei, în apropierea pădurii Dumbrava. Populația nu a fost prea încântată de alegerea făcută din cauza distanței mari față de oraș. Din toamna anului 1905, tramvaiul electric circula pe ruta Gara feroviară-Parcul *Sub Arini*, dar până la cimitir mai era drum lung. Abia în 1909 au început lucrările de extindere a traseului până la cimitir, fiind încheiate în anul următor.

În toamna anului 1906 s-a organizat un concurs de proiecte de arhitectură privind intrarea monumentală și construcțiile aferente, necesare administrării noii necropole. La concurs s-au prezentat atât arhitecți locali, cât și străini, fiind înaintate nouă proiecte. Acestea au fost expuse câteva zile la Muzeul de Istorie Naturală, în ideea ca și locuitorii orașului să-și exprime preferințele¹⁰. În opinia juriului, niciunul dintre proiectele propuse nu a corespuns așteptărilor. În timp ce unele, acceptabile din punct de vedere artistic, ar fi fost prea costisitoare, întrucât trebuiau executate cu materiale scumpe, celelalte erau inadecvate, chiar frivole. În final s-a adoptat o solu-

⁹ *Städtische Projekte für Hermannstadt vorgetragen vom Bürgermeister Josef Drotleff am Kommunalabend vom 11 Februar 1898*, în ”SDT”, nr. 7.347/1898, p. 1-4.

¹⁰ *Die Pläne für die Zentralfriedhofsfassade*, în ”SDT”, nr. 9.966/1906, p. 6.

ție de compromis, combinând elemente ale mai multor proiecte. Păstrând proporțiile, intrarea principală se aseamănă cu cea realizată în 1905 de arhitectul Max Hegele (1873-1945) pentru cimitirul central (*Zentralfriedhof*) din Viena, existând de asemenea asemănări între capelele cimitirului vienez și cele din Sibiu.

Necropola sibiană a fost împărțită, după confesiuni, în mai multe sectoare: în stânga aleii centrale era zona luterană și calvină, iar în dreapta ei cea catolică, greco-catolică, ortodoxă și mozaică. În capătul cimitirului a fost rezervată o zonă pentru mormintele altor confesiuni sau pentru cei fără religie. De asemenea, fiecare confesiune a primit o parcelă pentru construirea de cripte și i se permitea să-și construiască, pe cheltuială proprie, o capelă. Cimitirul a fost prevăzut cu un total de 26.328 de locuri de înhumare, dintre care: 208 în cripte, 894 morminte de clasa I, 2.314 de clasa a II-a, 13.041 de clasa a III-a, precum și 5.623 de clasa a III-a pentru copii¹¹. Din ediția din 4 iunie 1908 a cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* aflăm că prima înmormântare în noua locație a avut loc în data de 3 decembrie 1907¹².

În timp, cimitirul s-a extins, adăugându-i-se noi secțiuni. Schimbarea componenței etnice și confesionale a orașului Sibiu, survenită în cei peste 100 de ani de existență a cimitirului central, se reflectă în înfățișarea și structura sa actuală. Din cauza faptului că locurile de veci nu mai sunt de veci, ci concesionate pe doar 25 de ani, numeroase morminte de importanță istorică și artistică au dispărut. Pentru a evita amplificarea fenomenului, s-ar impune clasarea în lista monumentelor istorice a unora dintre morminte sau chiar a unor întregi secțiuni, încă neafectate de transformările din ultimii ani. Singura secțiune păstrată neatinsă este cimitirul mozaic, acesta deosebindu-se de celelalte secțiuni și prin împrejmuirea proprie. Din dorința de a câștiga cât mai mult spațiu pentru amplasarea mormintelor, se constată agresiunea crescută asupra copacilor (ajutați să moară), ceea ce duce la pierderea caracterului de cimitir-parc (**Fig. 2**). Dacă în secțiunile vechi se întâlnește o varietate relativ mare de cruci, de pietre tombale, de elemente artistice și decorative, noile porțiuni se caracterizează prin uniformitate, creând impresia de replici ale anostelor și aglomeratelor cartiere de blocuri (**Fig. 3**).

Dezafectarea cimitirelor vechi, mai ales a necropolei de lângă zidul de incintă, a dus la pierderea unui inestimabil patrimoniu istoric și artistic al orașului. Câteva morminte au fost strămutate la cimitirul municipal, iar o parte dintre lespezile funerare din secolul al XVIII-lea au fost preluate în lapidariul Muzeului Brukenthal. În majoritatea cazurilor este vorba despre pietrele tombale ale breslașilor.

B. Artă funerară în cimitirul municipal din Sibiu

Deși în cimitirul municipal din Sibiu se află puține opere de artă autentică, privirii atente și avizate i se relevă numeroase elemente de natură artistică. În lucrarea de față mă voi referi doar la câteva dintre acestea și numai la cele din secțiunea destinată inițial credincioșilor luterani. Cel mai cunoscut și valoros monument din această parte este cel care împodobește mormântul feministei Lotte Binder (1880-1930) (**Fig. 4 și 5**), realizat de cunoscuta artistă plastică Margarete Depner

¹¹ *Der neue Hermannstädter Friedhof*, în "SDT", nr. 9.969/1906, p. 5.

¹² *SDT*, nr. 10.467/1908, p. 3.

(1885-1970) din Braşov. Monumentul, comandat de *Asociația liberă a femeilor săsești* în semn de omagiu pentru cea care i-a fost președintă mulți ani, a fost dezvelit în 1934, cu prilejul întrunirii la Sibiu a tuturor asociațiilor săsești. Lucrarea a fost finalizată cu un an înainte, fiind expusă în cadrul expoziției celor doi sculptori, Margarete Depner și Hans Guggenberger (1902-1987), la sala *Redoute* din Braşov. Monumentul reprezintă o femeie ghemuită, cu capul sprijinit pe genunchiul piciorului stâng, picior pe care i se odihnesc mâinile împreunate. Figura închisă exprimă durere tăcută și profundă. Margarete Depner a practicat un stil realist, preferând formele clasice, stil ce caracterizează și monumentul din cimitirul sibian. Întrucât cea care a fost omagiată în monumentul descris anterior este puțin cunoscută, dau câteva repere biografice ale feministei transilvănene.

Lotte Binder, fiica directorului gimnaziului din Reghin, a dorit să fie învățătoare, dar în școlile confesionale săsești erau admiși numai bărbați. Pregătită acasă de tatăl ei, Lotte a susținut examenul de absolvire în 1904, la Sibiu, în cadrul *Seminarului evanghelic de băieți*. Din toamna aceluiași an a funcționat la școala de fete din Mediaș, unde a profesat până la moartea ei prematură, survenită în 1930. Pe lângă activitatea pedagogică, a întreprins studii etnografice și lingvistice, fiind cooptată în colectivul *Dicționarului graiurilor săsești*. Din deceniul al doilea al secolului al XX-lea, Lotte Binder a îmbrățișat ideile feminismului, angajându-se pentru câștigarea de drepturi egale cu bărbații. În 1925 a murit Adele Zay, președinta *Asociației libere a femeilor săsești* (*Freier Sächsischer Frauenbund*), locul ei fiind luat de Lotte Binder, care a devenit și redactor al *Foii femeii* (*Frauenblatt*), organ de presă al Asociației și supliment lunar al cotidianului *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt*. Problemele dezbătute au fost diverse, situându-se de la dreptul universal de vot în Ungaria¹³, la problemele cu care se confrunta comunitatea săsească după Marea Unire. Cele mai multe au fost însă problemele punctuale, legate de educația copiilor și orfanilor, de grădinițele din mediul rural, de școlile patronate și cursurile organizate de Biserica Evanghelică, de probleme curriculare, de organizarea industriei casnice etc. Aceste dezbateri au fost apoi publicate în suplimentul *Frauenblatt*, unde se găsesc și articole ale unor feministe de marcă din Germania.

În calitatea sa de reprezentantă a femeilor săsești, Lotte Binder a participat la conferințe și sesiuni internaționale la Viena, Geneva, Dresden, iar în august 1927 a fost prezentă la Locarno, la cel de-al patrulea Congres Mondial al Educației. S-a stins din viață la 50 de ani, la Sibiu. Deși în calitate de feministă nu a fost deschizătoare de drumuri, ci a beneficiat de rezultatele luptei antemergătoarelor, Lotte Binder a avut o carieră prodigioasă, recunoscută nu numai în comunitatea săsească, ci și în plan internațional¹⁴.

În privința artistei Margarete Depner, trebuie subliniat faptul că ea a provenit dintr-o familie înstărită, fiind fiica fabricantului brașovean de stofe Wilhelm Scherg. Asemenea altor femei de aceeași condiție socială, a învățat la școli particulare, iar înclinațiile artistice și le-a dezvoltat mai întâi cu pictorul Ernst Kühlbradt

¹³ Lotte Binder, *Ausführungen über das Wahlrecht*, în *Für und wider die sächsische Frauenbewegung*, Hermannstadt, 1913, p. 31-32.

¹⁴ Oertrun Scola, Annemarie Schiel, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken*, f. 1, 1990, p. 17-18; Lotte Binder †, în "SDT", nr. 17.164/1930, p. 1-2.

(1857-1933) din Braşov. Apoi a urmat cursuri particulare cu pictorul Wilhelm Jordan (1871-1927) din Berlin, iar în timpul Primului Război Mondial a lucrat cu profesorul Istvan Réti (1872-1945), la Budapesta. La început a practicat artele grafice și pictura, iar pe la mijlocul deceniului al treilea a trecut la sculptură, un gen artistic pe care și l-a însușit cu maeștri din Germania, precum Joseph Thorak (1889-1952) și Ernst Kolbe (1877-1947). În 1934 a plecat pentru un ultim stagiu de pregătire la Paris, unde a lucrat în atelierul sculptorului Marcel Gimond (1894-1961), discipol al lui August Rodin (1840-1917). Fiind o artistă consacrată, cu un stil propriu (în 1933 avusese o expoziție importantă la Braşov), sejurul parizian nu a lăsat urme detectabile în opera Margaretei Depner. După cel de-Al Doilea Război Mondial artista s-a alăturat noii mișcări, devenind membră a Uniunii Artiștilor Plastici și participând la numeroase expoziții locale, regionale și naționale¹⁵.

Dacă în cazul monumentului Lottei Binder cunoaștem atât artista, cât și circumstanțele apariției sale, pentru următoarele monumente aceste date lipsesc. Putem doar să presupunem că provin dintr-un atelier local de pietrari specializați în monumente funerare, precum Roubischek, Klingenspohr sau Zikeli. Primele două ateliere apar adesea în reclamele din *Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt* cu începere din ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, în timp ce Gustav Zikeli își face apariția abia în 1900. Două monumente aproape identice, reprezentând o femeie îndurerată, cu capul acoperit cu un văl căzând frumos în falduri, sprijinită de o coloană frântă, veghează mormântul familiilor dr. Gustav Göckel și Fritz M. Breckner (**Fig. 6** și **7**). Coloana frântă este un motiv destul de răspândit în arta sepulcrală, simbolizând viața sau cariera întreruptă brusc sau înainte de vreme¹⁶.

O altă categorie de opere artistice o reprezintă figurile în relief de pe două morminte de familie (al arhitectului Königer și al zugravului Delamea – **Fig. 8** și **9**), reprezentând îngerul morții îngenunchiat în fața unui crin, ținând mâinile împreunate pe o harpă. Și în acest caz simbolismul elementelor decorative este ușor de descifrat. Crinul este de obicei atributul Maicii Domnului, dar cum luteranismul nu cunoaște cultul acesteia, crinul trimite la puritate, la viața virtuoasă a celor decedați. Îngerul, ca mesager al divinității, este acela care îl conduce pe decedat spre lumea de dincolo, iar instrumentul muzical este un indiciu al trecerii line spre tărâmul acela.

Din categoria reliefulurilor se evidențiază și o altă temă iconografică, anume o figură feminină îngenunchiată în fața unei urne funerare, pe care am întâlnit-o la două morminte (Arpad Matta și Roubischek – **Fig. 10** și **11**). Cu siguranță, familia Roubischek din care au făcut parte mai mulți pietrari și sculptori (Adolf, Daniel, Josef senior și junior), și-a confecționat singură monumentul funerar, fapt care ne permite să presupunem că și celălalt relief provine dintr-un atelier Roubischek. Spre deosebire însă de cazurile discutate anterior, unde imaginile sunt (aproape) identice, în cazul acesta expresia și poziția mâinilor femeii îndurerate diferă. În ceea ce pri-

¹⁵ Lisa Fischer, *Wiederentdeckt. Margarete Depner (1885-1970). Meisterin des Porträts der Siebenbürgischen Klassischen Moderne*, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 2011, p. 18-74.

¹⁶ http://www.academia.edu/6052429/Dictionar_de_simboluri_si_arhetipuri_culturale (accesat: septembrie 2016).

vește datarea tuturor monumentelor prezentate, estimăm că aparțin deceniului al patrulea al secolului al XX-lea.

Sper să fi convins cititorii articolului că Cimitirul municipal din Sibiu, deși este relativ nou, este un loc interesant, care unește etniile trăitoare în această urbe și prezintă interesante aspecte artistice, care sunt mult mai numeroase decât cele prezentate.

Bibliografie:

BINDER, Lotte, *Ausführungen über das Wahlrecht*, în *Für und wider die sächsische Frauenbewegung*, Hermannstadt 1913.

Der neue Hermannstädter Friedhof, în "SDT", nr. 9.969/1906, p. 5.

Die Pläne für die Zentralfriedhofsfassade, în "SDT", nr. 9.966/1906, p. 6.

FISCHER, Lisa, *Wiederentdeckt. Margarete Depner (1885-1970). Meisterin des Porträts der Siebenbürgischen Klassischen Moderne*, Böhlau Verlag Wien, Köln, Weimar, 2011, p. 18-74.

GRANCEA, Mihaela, *Apariția cimitirului municipal transilvănean în contextul urbanizării moderne*, în "Studia Universitatis Cibiniensis, Series Historica", tom 5, 2008, p. 147-156.

Lotte Binder †, în "SDT", nr. 17.164/1930, p. 1-2.

NORA, Pierre, *Zwischen Geschichte und Gedächtnis*, Frankfurt am Main, 1990.

IDEM (coord.), *Erinnerungsorte Frankreichs*, München, editura Beck, 2005.

POP, C. Răzvan, *Ethnic, Civil and Military Cemeteries in Sibiu Throughout the 17th-18th Centuries*, în "Brukenthal. Acta Musei", VIII/1, Sibiu, 2013, p. 107-120.

SCOLA, Oertrun, SCHIEL, Annemarie, *Siebenbürgisch-sächsische Frauengestalten. Ihr Leben und Wirken*, f. 1, 1990.

Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt, nr. 9.969/1906, p. 5; nr. 10.467/1908, p. 3.

Städtische Projekte für Hermannstadt vorgetragen vom Bürgermeister Josef Drotleff am Kommunalabend vom 11 Februar 1898, în "SDT", nr. 7.347/1898, p. 1-4.

Vorlage des Hermannstädter Stadtphysikus Dr. Daniel Czekelius betreffs Errichtung eines Zentralfriedhofs, în "SDT", nr. 7.320/1898, p. 1-2 și nr. 7.321/1898, p. 1-2.

<http://www.monumentul.ro/pdfs/Mihaela%20Grancea%2010.pdf>. (accesat: august 2016).

http://www.academia.edu/6052429/Dictionar_de_simboluri_si_arhetipuri_culturale (accesat: septembrie 2016).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Mormântul dr. Daniel Czekelius.

Fig. 2 – Aspect al cimitirului-parc.

Fig. 3 – Aspect din partea nouă a cimitirului.

Fig. 4 – Monumentul funerar al Lottei Binder.

Fig. 5 – Monumentul funerar al Lottei Binder.

Fig. 6 – Monumentul funerar al familiei dr. Göckel.

Fig. 7 – Monumentul funerar al familiei Beckner.

Fig. 8 – Monumentul funerar al familiei Königer.

Fig. 9 – Monumentul funerar al familiei Delamea.

Fig. 10 – Monumentul funerar al familiei Matta.

Fig. 11 – Monumentul funerar al familiei Roubischek.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

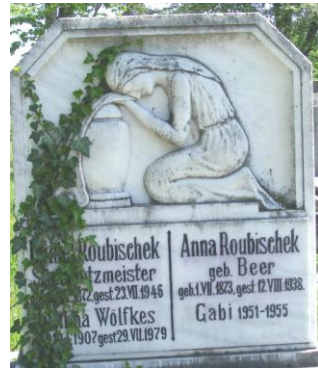

Fig. 11